

КЛИМЕНКО Олена,
д-р соц. наук, проф.,
провідний науковий співробітник,
Інститут соціології НАН України

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ТРАВМИ У ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Люди протягом усього життя суспільства переживають травми соціального характеру – такі як війни, збройні конфлікти, що провокують вимушену міграцію та переміщення великих мас населення, котре рятується від бойових дій. Численні дослідники звертають увагу на взаємозв'язок між досвідом переживання соціальної травми та соціальним контекстом, що породжує цей досвід. Так, травматичний досвід зумовлює «соціальне буття» людини, у процесі якого вона набуває нових властивостей особистості та напрацьовує принципово нові стратегії поведінки (підбирає оптимальні для неї форми соціальної взаємодії). Травматичні ситуації призводять до того, що соціальний простір відчужується від людини. Особливо це гостро переживають діти, які не в змозі впливати на навколишню ситуацію та дії свого близького оточення і вимушені підкорятися волі дорослих. Звідси розвивається глобальне відчуття «відчуження» від соціального простору «загалом», що загрожує негативними наслідками та викривленням процесів соціалізації.

Міграція сьогодні, за умов триваючої російської збройної агресії проти української державності, є однією з найважчих макросоціальних проблем, яку переживають країни європейської спільноти. З часів Другої світової війни Європа вперше зіткнулась з настільки масовим переміщенням людей, з лютого по серпень 2022 р. з України виїхало 8,2 млн., які добровільно чи вимушено залишають територію тривалого проживання та переселились в інший культурний простір, що у багатьох випадках супроводжувалось переживанням посттравматичного стресу. У 2023 р. різниця між тими хто виїхав і тими хто повернувся становила 2,3 млн. [2]. Посттравматичний стрес тісно пов'язаний з концепцією травми Н. Смелзера, що передбачає переживання тривоги з подальшим збалансованим витрачанням адаптаційних резервів [3, с. 33]. Адаптаційна енергія не безмежна, і якщо стресор постає як хронічний чинник, то настає виснаження. На цій стадії власних ресурсів організму мало і потрібна допомога ззовні. На думку Н. Смелзера під особистісним адаптаційним потенціалом необхідно розуміти індивідуально-психологічні характеристики особистості, що дозволяють диференціювати людей за рівнем стійкості до соціальної травми [3, с. 35].

На думку Дж. Александера ключовим ресурсом людини під час проживання травматичної ситуації є стійкість до зміни типу соціальної

взаємодії в рамках нетрадиційного соціокультурного простору, що залежить від індивідуального рівня соціальної адаптованості [1, с. 12]. Соціолог пропонує розглядати адаптаційні ресурси особистості як низку її соціальних характеристик, набутих в процесі соціалізації, що визначають ступінь адаптованості особистості у конкретних соціальних умовах. Уточнимо, що на сучасному етапі розвитку уявлень про адаптаційні механізми за результатами низки соціологічних досліджень науковці виділяють показник співвідношення копінг-поведінкових стратегій та інтегративних можливостей як єдиної системи, котра дозволяє вибудовувати нові форми соціальної взаємодії. Це положення перевіряється рядом емпіричних розвідок.

Стрес, що викликає соціальне травмування є найпоширенішим симптомом перебування людини в екстремальній ситуації. Багато робіт підтверджують, що особи, які пережили подібні події, схильні значною мірою до тривожності та депресії. Слід зауважити, що діти виявляють ознаки тривожності та розлади настрою у період наступний за травмою і мають вважатися найбільш уразливою соціальною категорією.

Більше того, не тільки особи, які пережили травму, а й їхні близькі, можуть знаходитись під вторинним травматичним впливом у багатьох відношеннях. Діти батьків, які брали участь у бойових діях, виявляють підвищений рівень тривожності, окрім того дружини ветеранів можуть потрапити під вплив вторинного травматичного стресу. У низці міжнародних соціологічних досліджень розглядалося різноманітність трансгенераційного впливу батьківської травми та симптомів посттравматичного стресу на функції батьків, дитячий розвиток, а також функціонування сімей в умовах збройного конфлікту.

Декілька досліджень було присвячено вивченню сімей, в яких як обидва батьки, так і діти піддавалися травматичним переживанням, в результаті чого науковцям вдалося прийти до висновку, що як військова травма, так і емоційна реакція батьків та тривожності усієї родини, були значною мірою пов'язані з діями травмованих. У низці досліджень відзначався значний взаємозв'язок між пережитими раніше військовими подіями та масштабами сімейного насильства, зокрема щодо дітей.

У численних дослідженнях проблеми адаптації мігрантів наголошується, що спонтанні вимушені переміщення призводять до виникнення комплексу, так званих, «дитячих» проблем, які характеризуються певною специфікою та потребують детального розгляду. Найважливішими з них є:

– психологічні стреси, пов'язані з вимушеною зміною місця проживання та порушенням структури звичних культурно-комунікаційних, родинно-сімейних, природно-територіальних та інших зв'язків;

- проблеми вживання в нове для дитини та її см'ї середовище спілкування і як наслідок нерідко виникають стани відчуженості та знедоленості, тривожності та агресивності;
- ускладнена адаптація до нових умов життя та культури через проживання нормативної кризи, виникнення якої на пряму пов'язане із зміною характеру соціальної взаємодії;
- травматична адаптація до нестандартних життєвих практик через необхідність подолання низки труднощів та побутових проблем;
- необхідність пристосування до нового соціокультурного простору, що супроводжується «культурним шоком»;
- почуття втрати, що виникає через вимушену відмову від звичного способу життя, друзів, статусу та роботи;
- збій у соціальних ролях та рольових очікуваннях;
- плутанина в ціннісних орієнтаціях та самоідентифікації;
- тривога, що виникає внаслідок усвідомлення культурних відмінностей;
- почуття нетиповості відмінності від нового оточення від нездатності «владати» з новим середовищем. Отже, вимоги нового культурного оточення стають тяжким випробуванням, і для дітей переселенців, і для дорослих.

Отже, ситуація вимушеної міграції сприймається як травма соціального характеру, що супроводжується тривожними та депресивні стани є «вторинними симптомами» стресу, а травматичний досвід до того ж може мати віддалені та вторинні опосередковані наслідки. Діти виявляють ознаки тривожності та розлади настрою, особливо в період наступний за травмою, що дає підстави вважати їх найбільш уразливою категорією, процеси адаптації якої суттєво ускладнені новими умовами та драматичними соціальними реаліями.

Список використаних джерел

1. Alexander J. (2004). Toward a theory of cultural trauma // Alexander J. C., Eyerman R., Giesen B., Smelser N. J., Sztompka P. *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley: University of California Press. P. 1–30.
2. Скільки українців виїхали за кордон від початку повномасштабної війни: дані 2023 року. Режим доступу: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/suspilstvo/20231218-skilky-ukrayincziv-vyyihalo-za-kordon-z-pochatku-povnomasshtabnoyi-vijny-dani-2023/> (дата звернення: 11.03.2024).
3. Smelser N. J. (2004). Psychological trauma and cultural trauma // Alexander J. C., Eyerman R., Giesen B., Smelser N. J., Sztompka P. *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley: University of California Press. P. 31–59.